

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ (ЛЕКСИЧНИЙ РІВЕНЬ)

FORMATION OF LANGUAGE COMPETENCE OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS (LEXICAL LEVEL)

У статті досліджено проблему формування мовної компетентності майбутніх учителів початкової школи на лексичному рівні в межах вищого навчального закладу. Вивчено вимоги, які висуває суспільство перед сучасним учителем початкової школи. З'ясовано, що найбільш успішними на ринку праці будуть фахівці, які вміють ставити мету й досягати її, навчатися впродовж життя, співпрацювати в команді, можуть критично мислити, спілкуватися в багатокультурному середовищі, володіти сучасними технологіями. Проаналізовано відповідність рівня мовної підготовки майбутнього вчителя сучасним запитам суспільства. Висвітлено типи лексичних помилок, які відбито в мовленні сучасних студентів. З'ясовано причини порушення лексичних норм на рівні усного та писемного мовлення майбутніх фахівців. Доведено, що це пов'язано насамперед із тим, що лексична система одна з найскладніших мовних систем, тому що характеризується багатовимірністю структури, неоднорідністю одиниць, різноманітністю відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями. Визначено шляхи вдосконалення рівня мовної освіти відповідно до сучасних вимог. Закцентовано на тому, що якісна лінгвістична підготовка й добре володіння літературною мовою є підґрунтям та обов'язковою умовою професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, який закладатиме ключові компетентності здобувачів початкової освіти. Тому в процесі викладання дисциплін мовознавчого циклу викладач повинен не тільки надати наукову лінгвістичну теорію, а й виробити навички практичного використання мови як засобу спілкування. Наголошено, що одним із пріоритетних завдань вищої школи є формування такої мовної особистості, яка б відзначалася свідомим ставленням до рідної мови, високою культурою спілкування та мотивацією до інформальної освіти в лінгвістичній галузі.

Ключові слова: професійна освіта, якість освіти, мовна компетентність, лексичні

норми, майбутній учитель, початкова школа.

The article deals with the problem of forming the language competence of future students of elementary school at the lexical level within the higher educational institution. The requirements, which put society in front of modern teacher of elementary school, are studied. It is revealed that the most successful in the labor market will be professionals who can define the goal and achieve it, learn throughout life, cooperate in the team, can think critically, communicate in a multicultural environment, and have modern technologies. The correspondence of the level of linguistic preparation of the future teacher to the modern needs of society is analyzed. The types of lexical mistakes that are reflected in the speech of modern students are highlighted. The reasons of violations of lexical norms at the level of oral and written speech of future specialists are found out. It is proved that this is primarily due to the fact that the lexical system is one of the most complex language systems, because it is characterized by a multidimensional structure, heterogeneity of units, a variety of relations and openness for constant replenishment of new units. The ways of improvement of the level of language education according to modern requirements are determined. Paid attention to the fact that high-quality linguistic preparation and good knowledge of the literary language are the foundation and obligatory condition for the professional competence of a future elementary school teacher, which will lay the key competencies of primary school students. Therefore, in the process of teaching the courses of the linguistic cycle, the teacher must not only provide a scientific linguistic theory, but first of all develop the skills of practical use of language as a means of communication. It is emphasized that one of the priority tasks of the higher school is the formation of such a linguistic personality, which would be marked by a conscious attitude towards the native language, a high culture of communication and a motivation to inform education in the linguistic industry.

Key words: professional education, quality of education, language competence, lexical norms, future teacher, elementary school.

УДК 378.14

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085-2019-13-1-3>

Білявська Т.М.,

канд. філол. наук,

доцент кафедри початкової освіти

Миколаївського національного

університету імені В.О. Сухомлинського

Постановка проблеми в загальному вигляді.

На сучасному етапі розвитку українства не викликає дискусій питання щодо державного статусу української мови, її ролі та місця в структурі мовної освіти всіх громадян України незалежно від професії. Варто зазначити, що в наш час відбувається посилення уваги до мовної освіти вчителів. Відомо, що з 2018 року в нашій країні відбулися докорінні зміни, розпочато впровадження концепції «Нова українська школа». Фундаментальною ідеєю цієї концепції є те, що найбільш успішними на ринку праці будуть фахівці, які вміють ставити мету й досягати її, навчатися впродовж життя,

співпрацювати в команді, можуть критично мислити, спілкуватися в багатокультурному середовищі, володіти сучасними технологіями. Тому інноваційні процеси в початковій школі потребують сьогодні всебічно розвинутого вчителя з високим рівнем мовної компетентності. Отже, не потребує доведення те, що якісна лінгвістична підготовка й добре володіння літературною мовою є підґрунтям та обов'язковою умовою професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, який закладатиме ключові компетентності здобувачів початкової освіти. У цьому контексті вкрай важливою видається проблема формування мов-

ної компетентності майбутніх учителів початкової школи саме на лексичному рівні, адже відомо, що серед найпоширеніших анормативів як на рівні усного мовлення студентів, так і на рівні писемного є лексичні помилки. Порушення лексичних норм, що регулюють вибір слова відповідно до змісту й мети висловлювання, пов'язане насамперед із таким: «Лексико-семантична система – одна з найскладніших мовних систем, що зумовлено багатовимірністю її структури, неоднорідністю її одиниць, різноманітністю відображених у них відношень і відкритістю для постійного поповнення новими одиницями (словами та значеннями). Своєрідність її також у тому, що вона, на відміну від інших мовних систем, безпосередньо пов'язана з об'єктивною дійсністю, віддзеркаленням якої вона є. Усе це утруднює її вивчення» [2, с. 262]. Тому одним із пріоритетних завдань вищої школи є формування такої мовної особистості, яка б відзначалася свідомим ставленням до рідної мови, високою культурою спілкування та мотивацією до інформальної освіти в лінгвістичній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Питання вивчення формування лексичної компетенції вчителів початкової школи в науковій літературі варто розглядати в педагогічному, лінгвістичному й, відповідно, лінгводидактичному аспектах. Так, маємо значну кількість наукових розвідок з питання компетентнісного підходу в освіті (Н. Бібік, Л. Ващенко, І. Єрмаков, О. Локшина, О. Савченко, О. Пометун, Л. Овчарук, Н. Хомський, А. Хуторський та інші). Однак не меншу вартість у вивченні цього питання мають праці відомих українських лінгвістів (Б. Антоненко-Давидович, О. Бондар, С. Головащук, Д. Гринчишин, О. Демська, С. Єрмоленко, М. Кочерган, М. Москаленко, О. Пономарів, О. Сербенська, Л. Скрипник, Г. Удовиченко та інші). У контексті реалізації компетентнісної парадигми сучасної мовної освіти у вищій школі важливими є розвідки відомих українських лінгводидактів (О. Біляєва, М. Пентилюк, К. Климова та інші).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Варто наголосити, що, попри те що все ж існують сучасні дослідження з методики навчання української мови у вищій школі, які висвітлюють різні аспекти мовної підготовки вчителів, ґрунтовних цілісних досліджень щодо проблем формування лексичної грамотності майбутніх учителів початкової школи вкрай мало. Зауважимо, що маємо значно більше наукових розвідок щодо питання формування лексичної компетентності майбутніх учителів іноземної мови.

Мета статті – дослідити проблему формування мовної компетентності майбутніх учителів початкової школи на лексичному рівні в межах вищого навчального закладу; висвітлити вимоги, які висуває суспільство перед сучасним учителем початкової школи; з'ясувати, чи відповідає рівень

мовної підготовки майбутнього вчителя сучасним запитам суспільства.

Виклад основного матеріалу. Численні наукові дослідження стверджують, що рівень сучасної мовної підготовки студентів не відповідає вимогам, які висуває перед нами суспільство. У мовленні студентів, зокрема, нефілологічних спеціальностей спостерігаємо численні порушення лексичних норм української мови. Серед найбільш поширених варто висвітлити такі.

Уживання слова в невласливому для нього значенні. Це означає, що обидва слова нормативні, однак варто розмежовувати значення цих слів і вживати у відповідному контексті. Здебільшого студенти плутають такі пари слів: вірно (кохаємо) – правильно (розв'язуємо завдання); відносини (здебільшого економічні, суспільні, виробничі) – відношення (у математиці, філософії тощо) – стосунки (особисті, між людьми); останній (останній у черзі) – решта (те, що залишилося, наприклад, решту пунктів – викреслити); фарба (конкретна, спеціально виготовлена речовина) – барва (варто вживати в таких словосполученнях: барви слова, барви музики, барви осені).

Тавтологія – це повторення в межах словосполучення чи речення однакових чи подібних за значенням або звучанням слів: *користь від використання, об'єднатися в єдину команду, заплатити плату, гість у гостях, запитати питання, білі білила, письменник описує, оповідач розповів, посміхнувся широкою посмішкою, зароблена зарплата, дзвінкий дзвінок, закінчити до кінця, добродушний добряк* тощо. Здебільшого студенти намагаються уникати й не використовувати словосполучення такого типу. Саме ці помилки є не настільки актуальними, порівняно з порушеннями інших типів лексичних помилок. Проте варто відзначити, що все ж спостерігаємо це явище в мовленні студентів.

Плеоназм – це повтор слів, семантика яких частково або цілком збігається в межах словосполучення, речення. Наприклад, спостерігаємо в мовленні студентів такі випадки слововживання, яке не відповідає лексичним нормам української літературної мови: *моя автобіографія* (норма: автобіографія), *вільна вакансія* (або *вільне місце*, або *вакансія*), *основний лейтмотив* (норма: *основна думка* або *лейтмотив*), *перший дебют* (норма: *дебют* або *перший виступ*), *прейскурант цін* (норма: *прейскурант*), *у квітні місяці* (норма: *у квітні*), *проливна злива* (норма: *злива*), *об'єднатися воєдино* (норма: *об'єднатися*), *вишуканий делікатес* (норма: *делікатес*), *адреса місця мешкання* (норма: *адреса* або *місце мешкання*), *вперше познайомитися* (норма: *познайомитися*).

Калькування слів. Калькування як мовне явище викликає численні дискусії серед мовознавців. Нині не маємо однозначної думки щодо цього

питання. На думку певної групи лінгвістів, калька є позитивним надбанням, адже за допомогою таких запозичень збагачується лексичний рівень мови. Інші ж учені наголошують на тому, що таке явище становить загрозу для розвитку мовної системи загалом. Відомо, що калькування – це один зі шляхів поповнення словникового запасу мови, зокрема копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого, матеріалу. Варто наголосити, що саме цим кальки відрізняються від запозичень. Не викликає заперечень, що більшість таких мовних явищ утворюється в українській мові під впливом російської. Тут необхідно пояснити студентам, що калькування доречно лише тоді, коли в рідній мові немає відповідника на позначення того чи іншого значення слова або коли калька сприяє запобіганню тавтології й лаконізує мовлення. Однак існує достатня кількість калькованих слів і словосполучень, які не відповідають сучасним лексичним нормам української мови, а саме: слідуочий (калька) – наступний (норма), приймати участь (калька) – брати участь (норма), керуючий (калька) – керівник (норма), учбовий (калька) – навчальний (норма), навколишнє середовище (калька) – довкілля (норма), з тих пір (калька) – відтоді (норма), міроприємство (калька) – захід (норма). Такого типу слова та словосполучення вживають студенти здебільшого нефілологічних спеціальностей.

Надмірне вживання слів іншомовного походження. Не викликає заперечень теза: «Запозичення іншомовних слів є одним із шляхів поповнення лексичного складу кожної мови» [3, с. 97]. Проте науковці стверджують, що перенасичувати мову іншомовними словами не варто. Навпаки, потрібно надавати перевагу власне українським відповідникам та активно використовувати їх у власному мовленні. Однак масштабні глобалізаційні процеси сприяють активному використанню саме слів іншомовного походження. Тому в мовленні сучасних студентів дедалі більше спостерігаємо не питомі українські слова або запозичені набагато раніше, а іншомовні відповідники. Так, здебільшого спостерігаємо такі варіанти: прерогатива (перевага), апелювати (звертатися), домінувати (переважати), бізнес-ланч (діловий обід), прас-лист (цінник), дистриб'ютор (розподільувач), імідж (образ), промоушн (заохочення, сприяння, підтримка), пресинг (тиск, натиск), степлер (спинач, скріплювач), трейдер (торговець), фан (уболівальник) тощо. (У дужках подано слова-відповідники, яким варто було б надати перевагу у фаховому мовленні.) Отже, такі запозичені не є вмотивованими й утруднюють сприйняття письмового тексту або й на рівні усного мовлення.

Міжмовна омонімія – це результат взаємодії близькоспоріднених мов. Тобто слова звучать і пишуться однаково, але позначають абсолютно

різні поняття в різних мовах. Варто наголосити, що таке явище створює проблеми в міжкультурній комунікації. Ця проблема набуває особливого значення в умовах масової російсько-української та українсько-російської двомовності.

Тому найбільш поширеним воно є в мовленні студентів східних і південних регіонів України, де вплив російської мови є більш потужним.

Наведемо приклади міжмовних омонімів у межах російської та української мов.: пильний (рос.: від пилу) – пильний (укр.: ретельний); наглий (рос.: нахабний) – наглий (укр.: раптовий); неделя (рос.: тиждень) – неділя (укр., день тижня); мешкать (рос.: бути повільним) – мешкати укр.: проживати); орать (рос.: кричати) – орати (укр.: працювати із землею).

У цьому контексті актуальною видається робота зі студентами щодо виявлення міжмовних омонімів російської та української мов, їх зіставний аналіз, з'ясування семантики, сфери вживання, сполучуваності, аналіз причин лексико-семантичної інтерференції.

Варто зазначити, що особливе місце в системі фахової підготовки вчителів початкових класів належить дисциплінам мовознавчого циклу. Студенти спеціальності «Початкова освіта» вивчають розділ «Лексикологія» в межах курсу «Сучасна українська літературна мова з практикумом». Тут студентам запропоновано для вивчення основні теми. Окрім цього, відповідно до навчальної програми з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням), передбачено вивчення мовних норм, серед яких, відповідно, є й лексичні норми. Отже, у результаті вивчення зазначених дисциплін студенти повинні засвоїти теоретичний матеріал, знати чинні лексичні норми української мови, вміти розмежовувати слова за належністю до груп лексики за семантичними відношеннями, вживати в мовленні слова різних груп, розрізняти питомі українські слова й іншомовні, визначати групи слів за стилістичним уживанням, визначати зміни, що відбулися в лексичному значенні слів, у словниковому складі мови, користуватися лінгвістичними словниками тощо.

Відомо, що, згідно з новими тенденціями, упродовж декількох останніх років відбувається значне скорочення аудиторних годин. Значну частину матеріалу (приблизно 70% відсотків) за робочими програмами розподілено на самостійне опрацювання. Однак не викликає заперечень теза, що саме цей матеріал варто було б вивчати в межах аудиторної роботи. Зокрема, важливим є опрацювання матеріалу саме на лекції, де студентам ґрунтовно висвітлили б теоретичний складник цієї важливої теми. У процесі викладання таких дисциплін перед викладачем постає завдання не тільки надати наукову лінгвістичну теорію, а й виробити навички практичного використання

мови як засобу спілкування. Тому не меншої вартості мають і практичні заняття, на яких необхідно застосовувати різні види робіт і завдань щодо вироблення практичних навичок студентів. Через такі причини в сучасному освітньому просторі дедалі більше уваги приділяється впровадженню інноваційних педагогічних технологій. Одне з цільних місць поміж них посідає технологія розвитку критичного мислення, адже сьогодні суспільству необхідно мати вчителя, який здатен до самоосвіти й саморозвитку, уміє використовувати набуті знання для творчого розв'язання проблем, опрацьовувати науково-методичну інформацію. Отже, завданням викладачів вищих навчальних закладів є розвиток у студентів такого типу мислення, який забезпечить йому можливість адекватно оцінювати нову інформацію, здатність застосування нових знань на практиці. І тому сьогодні в суспільстві визначальним є вміння критично мислити, тобто це здатність чітко усвідомити, яка лексема не відповідає нормам сучасної української мови, вміння самостійно обрати нормативний варіант та аргументувати правильність вибору.

Одним із ефективних методів у процесі вивчення цього розділу є презентація. Такий спосіб взаємодії студента й викладача полегшує сприйняття навчального матеріалу, дає поштовх до формування конкретних уявлень, точних понять. Викладач за допомогою мультимедійної презентації концентрує увагу студентів на основних лексичних поняттях, супроводжуючи показ поясненнями, і в такий спосіб стимулює до пізнавальної діяльності. Презентації дають можливість краще усвідомити структуру матеріалу, створити умови для запам'ятовування, висвітлити зв'язок теорії з практикою, розкрити сутність і закономірність певних мовних явищ.

Варто наголосити, що в процесі проведення заняття з теми «Лексикологія» не втрачають своєї актуальності й інтерактивні методи навчання,

як-от: «мікрофон», «мозковий штурм», «коло ідей», «акваріум», «велике коло», незакінчені речення тощо. Досить ефективними видаються також робота в парах, групах; проведення евристичних бесід, дискусій тощо; створення презентацій, проведення комунікативних тренінгів. Використання на заняттях таких методів навчання сприятиме реалізації напрямів словникової роботи, а саме: розширенню, активізації та уточненню словникового запасу студентів.

Висновки. Отже, вивчення й аналіз діяльності майбутніх учителів початкової школи дає змогу стверджувати, що рівень сучасної мовної грамотності особливо на рівні лексики є невисоким. Це передусім створює протиріччя між новими вимогами до педагогічної праці та фаховим рівнем випускників вищої педагогічної школи, між потребою майбутніх фахівців у подальшому професійному розвитку й можливостями традиційної системи навчання. У цьому контексті важливим видається питання перегляду та реформування сучасної системи мовної освіти особливо на нефілологічних спеціальностях. У дослідженні ми проаналізували тільки один із компонентів мовної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, проте професійна мовна освіта не обмежується тільки цим складником.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бистрова Ю.В. Інноваційні методи навчання у вищій школі України. *Право та інноваційне суспільство*. 2015. № 1 (4). С. 27–33.
2. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник, 3-тє вид. Київ: ВЦ «Академія», 2008. 464 с.
3. Мацько Л.І., Кравець Л.В. Культура української фахової мови: навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 360 с.
4. Пентелюк М. Мовленнєві помилки та принципи їх класифікації. *УМЛШ*. 2003. № 5. С. 26–29.